

TERRA LIBERA

ČASOPIS HLÁSÍCÍ SE K TRADICI LAISSEZ FAIRE

září - říjen 2006 / ročník 7

Skeptický ekolog

Předmluva Bjørna Lomborga ke své knize

Spory kolem této knihy byly nevídané. Když jsem před šesti lety začal pracovat na popisu stavu životního prostředí světa, ani v nejdívočejších představách jsem nepředpokládal tak ohromný rozsah polemik a diskusí, které kniha rozpoutala. Tato debata, jakkoliv občas pochybně vedená, však přinesla prospěch, protože zvýšila zájem veřejnosti nejen o ekologické otázky, ale i o demokratický proces celospolečenského stanovování priorit. Veřejně diskutovat o tomto určování priorit, jímž se pokoušíme přispívat k lepšímu světu, má zásadní význam v každé dobře fungující demokracii a je to důležitější stále více. V současném globalizovaném světě mají politické kroky a určování priorit v bohatších západních demokraciích dopady i mimo hranice těchto zemí a nesou významné důsledky pro zbytek světa, zvláště pro jeho chudou část. Doufám, že na takové informované demokratické debatě se bude podílet stále více lidí a že tato kniha, založená na

Před budovou rakouské školy: Z cirku aneb O historii jednoho titulu

Petr Sadílek

Decimus Iunius Iuvenalis vtipně glosoval realitu Říma přelomu 1. a 2. století slovy: „Panem et circenses.“ A od té doby víme, co hýbe světem. Zatímco obtíže provázející distribuci chleba lomcují stránkami každého vydání *Terra Libera*, tak hry jako druhý pilíř moci státu zůstávají mimo větší pozornost politických ekonomů. Doba pokročila a naši dnešní gladiátoři si již nevystačí jen s gládiem, štítem, trojzubcem a sítí. S rostoucím bohatstvím společnosti se i oni rozrůznili do pestrosti forem a barev. Vzájemné ovlivňování dění v cirku na straně jedné a společensko-historických událostí na straně druhé však zůstává teoreticky nedostatečně popsáno a vědci nedoceneně. Nejen skrze chléb ale i skrze cirkus lze studovat historii, sociologii a politickou ekonomii. Pokusím se ilustrovat tento výrok příběhem z jednoho malého chudého okrajového a až pitoreskního odvětví gladiátorské branže, které se jen tak krčí v koutku vedle olympijských her, Mundialu a formule 1. Budu se zde věnovat tak nepodstatnému problému, jako je vlastnictví titulu nejlepšího šachisty planety, mistra světa v šachu. A budu jej rozebírat právě proto, že je poudružný. Chci povzbudit čtenářovu fantazii. Když se takovému pozoruhodné věci dějí v šachu, copak se asi děje v jiných sportech, kde se mezi sebou gladiátoři bijí o daleko větší peníze a prestiž?

(pokračování na straně 3)

Koho chrání ochrana spotřebitele?

Pavel Chalupníček

Všichni to známe - důležitě se tvářící televizní moderátor předává slovo ještě důležitěji se tvářícímu představiteli státního orgánu, který má v popisu práce jediné: chránit spotřebitele. Tento představitel pak barvitě vylicí, jak mohlo dojít k poškození zdraví či života spotřebitelů, protože firma Vše pro Zisk, s. r. o., dovezla zdraví škodlivé nádoby (nechala krysy okusovat potraviny, „oživovala“ plesnivé salámy, či... doplňte podle své vlastní fantazie a libosti). Občan, spotřebitel a divák v jedné osobě si u televize spokojeně oddychne a hned se bude cítit bezpečněji. Aby ne, když tolik lidí pracuje na jeho ochraně. Jen málokoho napadne, že věci mohou být i trochu jinak a že čím více stát všechny spotřebitele chrání, tím více může některým z nich škodit. To je troufalá myšlenka, řeknou si mnozí. Podívejme se na ni proto trochu podrobněji.

(pokračování na straně 5)

oficiálních mezinárodních statistikách, se stane dobrým základem pro získání povědomí o stavu světa a o relativním rozsahu řady jeho zbývajících problémů.

O zhodnocení stavu životního prostředí světa jsem se začal zajímat v roce 1997, kdy jsem si přečetl rozhovor s americkým ekonomem Julianem Simonem. Ten tvrdil, že většina našich názorů na stav světa je z valné části založena na špatných statistikách, nikoli na empirické skutečnosti. Jakožto učitel statistiky na univerzitě jsem si pomyslel, že bude snadné podívat se na statistiky o životním prostředí blíže, abych dokázal, že Julian Simon nemá pravdu. Ukázalo se, že pravdu jsem neměl já. Rychle jsem zjistil, že většinu chmurných ekologických koncepcí nelze oficiálními statistikami nijak podpořit. Přírodní zdroje nedocházejí, hlad a chudoba jsou na ústupu, žijeme déle a naše životy jsou zdravější a znečištění vody a vzduchu kolem nás se snižuje, nikoliv naopak.

Předběžné výsledky svého výzkumu jsem publikoval v sérii čtyř článků, které v Dánsku zahájily jednu z nejrozsáhlejších diskusí. Ta ukázala ohromný zájem veřejnosti o debatu na téma životního prostředí. Některé z komentářů však odhalily neochotu některých ekologických organizací diskutovat na základě oficiálních statistik. Tyto organizace buď bezostyšně opakovaly svou Litanii o zániku světa, nebo začaly spekulovat na téma mých údajných skrytých motivů nebo podezřelých kontaktů.

Tento model postupu vynikl ještě více, když jsem se pokusil vypořádat se s veškerými našimi největšími obavami v knize, která se týkala mnohem širší oblasti, než byly schopny pojmut čtyři články. Trebaže se této knize dostalo ve třech hlavních dánských denících skvělých recenzí a celkově byla označena za velký přínos ke zlepšení kvality tuzemské debaty o životním prostředí, byla část následných diskusí velmi ostrá a polarizovaná. Vypadalo to, že řada ekologických organizací se naladila na vlnu totálního odmítání a na dialogu nemá žádný zvláštní zájem.

Později jsem knihu podstatně přeepsal tak, aby namísto úzké dánské perspektivy získala globálnější charakter, rozšířil jsem rozsah a časové horizonty statistik a přidal materiály, které objem díla zvětšily na téměř dvojnásobek. Knihu, kde většina údajů byla aktualizována k polovině roku 2001, vydalo v angličtině prestižní nakladatelství Cambridge University Press v září 2001. Kniha byla přeložena do němčiny, italštiny, francouzštiny, španělštiny, portugalské, korejštiny, islandštiny, švédštiny a japonštiny a nyní jsme rád, že k ní budou mít přístup i čeští čtenáři.

Krátce řečeno, tato poslední a nejkompaktnější verze knihy se pokouší popsat ústřední oblasti, v nichž se zračí možnosti, naléhavé úkoly a problémy lidské společnosti, a to v minulosti, přítomnosti i budoucnosti. Zpochybňuji zde obvyklé pojetí kolapsu ekosystémů, protože tato koncepce jednoduše neodpovídá realitě.

Podle mě nemusíme jednat na základě strachu; naopak bychom měli našim dostupným zdrojům přiřazovat priority, a to na základě nejlepších oficiálních statistik. Všimněte si, že ohledně životního prostředí nehlasám *laissez-faire*, ani žádnou jinou konkrétní politiku. Jde mi jen o to, aby se peníze, které dáváme na zlepšení stavu světa, utrácely tam, kde budou mít podle našich vědomostí největší přínos – nikoliv tam, kde se to jen pocituje jako správné. Všechna významná politická rozhodnutí by měla být podrobena debatě a určování priorit na základě faktů – politiku životního prostředí nevyjímaje. Jednoduše řečeno, podle mého názoru demokracie funguje lépe, jestliže má každý z nás přístup k co nejlepšímu možným informacím. Nemůže být v zájmu společnosti, aby debata o tak životně důležitých otázkách byla založena více na mýtech než na pravdě.

Kniha znovu dostala v řadě listů, týdeníků a akademických periodik dobré recenze. A stejně jako předtím způsobila v určitých ekologických a vědeckých kruzích velký rozruch. Bylo poněkud depresivní, avšak už to tolik nepřekvapovalo, že někteří ekologičtí učenci se ani teď nezapojili do diskuse o podstatě knihy, a místo toho napadáním mých pohnutek diskutovali spíše o mé osobě.

Po knize rychle sáhl jak liberální, tak konzervativnější tisk v Británii i v USA. *Guardian* o knize otiskl třikrát po dvou celostránkových esejích, recenze v *Daily Telegraph* ji označila za „pozoruhodnou, pravděpodobně nejdůležitější knihu o životním prostředí, která kdy byla napsána“ a *Washington Post* ji popsal jako „velkolepý úspěch“. Připojily se hned nejvýznamnější týdeníky. *The Economist* nazval knihu „triumfem“ a charakterizoval ji jako „jednu z nejhodnotnějších knih o veřejné politice“. *New Scientist* otiskl povzbuzující recenzi, varoval však čtenáře, aby nezaměňovali „poselství jde to k lepšímu s panglosovským názorem *situace je nejlepší, jaká může být*“. Když se do knihy budete začít hlouběji, objevíte, že toto upozornění se v knize opravdu opakovaně zdůrazňuje. Je možná dobré je zopakovat: Říkám zde, že situace se všeobecně lepší. Žijeme déle, máme kvalitnější výživu a vzdělání a je pravidlem, že s tím, jak bohatneme, se znečištění našeho prostředí snižuje – svět nespěje k zániku, ale stává se lepším. To však neznamená, že neexistují problémy. Svět rozhodně může být ještě lepším místem. V knize například upozorňuji, že i nadále nám ubývají tropické pralesy, že stále ještě hladovějí miliony lidí a že globální oteplování se skutečně odehrává a představuje pro lidstvo velkou výzvu. Svět je stále plný problémů a pořád ještě se dá udělat mnoho dobrého – musíme však vnímat velikost těchto problémů a řešit nejprve ty nejdůležitější.

V akademických kruzích měla kniha různorodější ohlasy. Z těch pozitivních ji redaktor *Journal of Peace Research* Nils Petter Gleditsch charakterizoval jako působivý „husarský kousek“ a příznivě naklo-

nená recenze v *American Statistical Association's Choice* končila touto lichotivou úvahou: „Kdysi v mládí jsem se zcela nepřiměřeně strachoval o životní prostředí, zejména kvůli přelidnění. Kdybych měl tehdy k dispozici tuto knihu, mohl jsem si ušetřit spoustu ztraceného spaní a nesmyslného úsilí.“

Na knihu se však také snesla notná dávka kritiky, zejména ve dvou prestižních vědeckých časopisech. Šlo o recenzi v *Nature* a celou sérii článků pod názvem „Věda se brání proti Skeptickému ekologovi“ ve *Scientific American*. Stačí jen pohlednout na titulky těchto článků, abychom si udělali o této kritice představu: Tato kniha nejenže není vědou, ale ve skutečnosti je pro ni hrozbou. Zpátky se nedržel ani časopis *Nature* a svou recenzi uzavřel údivem nad tím „proč se Cambridge University Press rozhodlo vydat o komplikovaných vědeckých otázkách chvatně připravenou knihu, která odporuje širokému vědeckému konsensu a příliš často používá argumenty získané spíše z mediálních zdrojů než z publikací pověřených vědeckou oponenturou“.

V obou těchto případech jsem se pokoušel, aby časopisy zveřejnily mou odpověď, prostor jsem však nedostal. Po pěti měsících mi otiskli ve *Scientific American* jednu stránku textu, tu však okamžitě doprovodilo stejně dlouhé redakční odsouzení mého dopisu. Je mi jasné, že předmluva není místem, kde by se daly všechny kritické názory podrobně rozebrat; omezím se tak pouze na několik věcí, jejichž znalost bude pro čtenáře prospěšná předtím, než se do knihy začte. Konkrétně jde o otázku vědecké oponentury a mého používání statistik. Dovolím si ale odkázat čtenáře na svou webovou stránku www.lomborg.com, kam jsem mimo jiné umístil zmíněné kritiky spolu se svými podrobnými odpověďmi. Pokud byste po přečtení knihy stále ještě toužili po statistikách životního prostředí nebo pokud by vás zajímalo, zda existuje ještě nějaká „jiná strana“, o které jsem nemluvil, bude vám tato stránka rozhodně stát za návštěvu.

Takže, jak to ve skutečnosti bylo s oponenturou této knihy? Čtete-li mé kritiky, získáme snadno dojem, že žádná nebyla. Někde se to pouze naznačovalo, avšak přímé obvinění, podle něhož kniha zřejmě nějakým způsobem musela obejít obvyklé cambridgeské normy vědecké oponentury, se dá nalézt v časopise *Time* a na webové stránce *Worldwatch Institute*. Toto obvinění je jednoduše nepravdivé. Na knihu byly vypracovány čtyři posudky a všechny její zveřejnění doporučily. Posuzovateli byli klimatolog, odborník na biodiverzitu a dva ekonomové (jeden se specializací na ekonomické aspekty klimatické změny, který byl také oponentem zpráv Mezivládního panelu pro změnu klimatu IPCC, a jeden „čistý“ ekonom). Stručně řečeno, procedu- ra schvalování mé knihy se nijak nelišila od postupu v případech jakékoliv jiné knihy ucházející se o vydání v Cambridgi.

Rád bych také, aby si čtenář udělal obrázek o druhu kritiky, která se na knihu nesla. Poukazují například na pokles podílu hladovějících v Africe ze 38 % v roce 1970 na 33 % do roku 1996. Tato věta (z knihy o více než 500 stránkách) se později stala jednou z hlavních námitek proti knize v recenzi *Nature*, která argumentovala tím, že „v těchto odstavcích absolutní počty hladovějících kupodivu chybí“. Nuže, těžko pochopit, proč mne autoři recenze v *Nature* obviňují, že jsem „neodhalil“ globální trend v počtu hladovějících, neboť se tento trend v knize uvádí, a jde o sestup. Jejich polemika se musela týkat konkrétně subsaharské Afriky, kde se kvůli zdvojnásobení populace absolutní počet hladovějících vskutku zvýšil. Recenzenti pak tvrdili, že toto opomenutí bagatelizuje problémy kontinentu. Bylo by možné tento spor chápat jako pouhý projev dobře známé situace „zpola plná/zpola prázdná sklenice s vodou“, tedy analogie, v níž si obě tvrzení mohou nárokovat pravdivost. Tady to však, jak teď vysvětlím, neplatí. Kdyby recenzenti (teoreticky nepodložené) dávali přednost absolutním číslům, nutně by to znamenalo, že by museli brát v úvahu i absolutní čísla o dostatečně živých Afričanech, jejichž počet se ve skutečnosti zvýšil mnohem více než počet hladovějících. Jestliže bereme v úvahu relativní i absolutní čísla, pak se do pozitivního trendu přiřadí klesající míra hladovění, rostoucí podíl Afričanů s dostatečnou výživou i zvýšený počet dobře živých lidí, zatímco negativní trend je možné najít pouze ve zvýšeném počtu hladovějících. Co je ještě důležitější a co se recenzenti nenamáhalí říci – avšak vy si to můžete ověřit – je, že v mé knize je dlouhá pasáž o výhodách používání relativních údajů před absolutními čísly a že celou jednu podkapitulu věnuji neutěšené situaci subsaharské Afriky. Zůstaneme-li u analogie s vodou, sklenice v tomto případě zdaleka není poloprázdná, a je příznačné, že řada kritiků knihy se soustavně zaměřovala na to, že voda ze sklenice ubývá kvůli malým douškům, místo aby vzali v potaz, že zbylé vody zůstává ještě velmi hodně.

Ve veřejné debatě, která po vydání *Skeptického ekologa* následovala, není obtížné rozpoznat dvě zřetelné linie, jež názory této knihy zkreslovaly. Na jedné stra-

ně stála politická „pravice“, která z poselství knihy zejména zdůrazňovala to, že situace není tak špatná, jak nás nutí věřit ekologické organizace, avšak přehlížela stejně významný vzkaz, který říká, že v každé oblasti (včetně ekologické) zbývá ještě hodně práce na zlepšování stavu světa. Na druhé straně jsou političtí „zelení“ – podle nich by životní prostředí mělo stát mimo proces určování politických priorit a pozitivní vyznění knihy o zlepšování ekologických ukazatelů představuje pro věc životního prostředí nebezpečí.

V roce 2002 několik těchto „zelených“, včetně recenzentů knihy v *Nature*, podalo k Dánské akademii věd tři stížnosti na vědeckou nepoctivost. V lednu 2003 Dánský výbor pro vědeckou nepoctivost vydal rozhodnutí, které mě zbavilo obvinění ze *subjektivní nepoctivosti* (tj. ze záměrného klamání čtenářů) a zároveň mě shledalo vinným z objektivní nepoctivosti (tj. ze selektivního používání údajů). Proti tomuto nálezu jsem se nyní odvolal. Nesouhlasím nejen se samotným rozhodnutím, ale také s tím, na čem se zakládá. Výbor se za prvé výslovně zdržel rozhodnutí „kdo má ve sporné odborné otázce pravdu“, což je sám o sobě nevysvětlitelný postoj, který neudává žádné příklady, jak se dá vlastně podobná nepoctivost spáchat. Za druhé, materiál shromážděný výborem tvoří téměř výlučně série článků ze *Scientific American*, psané mými největšími kritiky. Výbor se vůbec nesnažil jakékoliv z těchto argumentů kriticky zhodnotit. Kromě toho rozhodnutí opakuje to, co je všem kritikám společné – odvolává se na mýty, které nemají nic společného s realitou, například na to, že kniha neprošla vědeckou oponenturou, zatímco pozitivní recenze knihy v USA spojuje s pochybnými „mocnými americkými zájmy, svázanými se spotřebou energie a věřícími v tržní síly“. A konečně, rozdělení koncepce nepoctivosti do subjektivní a objektivní verze bylo v tomto případě jen novou řečnickou konstrukcí, vymyšlenou zjevně pro tento konkrétní účel a odporující zákonnému mandátu výboru.

Nález Výboru vyvolal ve vědecké komunitě i veřejnosti podobné pozdvižení jako vydání knihy samé. Za vědeckou obec toto rozhodnutí okamžitě odsoudilo skoro 300 dánských profesorů jako nepřijatelné a neoprávněné. Dokonce i časopis *Nature* v re-

dakčním článku uvedl, že výbor „přestřelil“ a „vystavil se do špatného světla“. Třebaže nález výboru by se dal snadno vykládat jako pokus o potlačení nezbytné diskuse o prioritách, není nutné zdůrazňovat, že ještě nebyla napsána poslední kapitola této sagy. [Dánské ministerstvo pro vědu dne 17. prosince 2003 rozhodnutí Dánského výboru pro vědeckou nepoctivost zrušilo, neboť podle něho „výbor nedoložil, kde je (dr. Lomborg) ve výběru údajů a v argumentaci údajně tendenci, a ... (jeho) nález, dávající za pravdu kritikům Lomborgových pracovních metod, postrádá jakoukoliv argumentaci“. V březnu 2004 samotný Dánský výbor pro vědeckou nepoctivost své původní rozhodnutí prohlásil za neplatné. *Pozn. překl.*]

Na čtenáře, kteří začínají listovat touto knihou, však čeká teprve první kapitola. Domnívám se, že veřejnou diskusi o mé knize charakterizují dva důležité body. Jde za prvé o to, že myslet na určování priorit pro vzácné veřejné zdroje je důležité a že tento aspekt ve většině ekologických diskusí příliš dlouho chyběl. Za druhé, priority můžeme stanovovat pouze tehdy, jestliže máme přístup k nejlepším možným údajům, a můžeme tak zakládat náš přístup na faktech a nikoliv na mýtech. Po nás se přitom žádá, abychom byli skeptičtí vůči všem informacím, které máme a získáváme. V celé této knize se budu snažit podávat co nejvíce těchto informací. Skepsi je však nutné uplatňovat i na mou knihu – vůči mým argumentům byste měli rozhodně být skeptičtí. (Já sám bych v roce 1997, kdy jsem zahájil toto intelektuální dobrodružství, byl vůči podobnému spisu velmi skeptický!) V textu je řada odkazů na oficiální údaje, kde si můžete mé argumenty zkontrolovat a porovnat je s argumenty důvěryhodných zdrojů, na mé webové stránce najdete řadu hlavních kritik spolu s mými odpověďmi a na internetu jsou doslova tisíce dalších komentářů.

Nakonec to jste vy, kdo musí zvážit, které argumenty jsou věrohodnější. Ať však bude výsledek jakýkoliv, doufám, že poté budete lépe informováni a připraveni volit z alternativ tak, aby to vedlo ke zlepšení světa pro naše budoucí generace. ■

Bjørn Lomborg

Kodaň, 12. května 2003

Z cirku aneb O historii jednoho titulu

(pokračování ze strany 1)

Příběh začíná pár metrů od sídla Liberálního institutu. Zde se narodil génius, který učinil akt, o kterém pějí ódy všechny učebnice z pera opravdových ekonomů. Jmenoval se Wilhelm Steinitz a provedl prvotní přivlastnění. Takové

přivlastnění není jen tak, člověku samo do klína nepadne. To musíte rozpoznat, uchopit a utrhnout. Wilhelm už jako mladík porazil nejsilnější hráče své doby, a pak jeho kariéra úspěšně pokračovala po celá desetiletí. Vítězství byla prokládána

triumfy a ty zase výhrami. Na celém světě se nenašel nikdo, kdo by byl schopen odolat síle jeho intelektu. No a pořád nic. Ano, partie sice vyhrával, maty rozdával, peněz, slávy a úcty si užíval, ale šachy se hrají již celá tisíciletí a matů na šachovní

ci bylo nepočítaně. Až když zestárl, tak si u příležitosti svého obvyklého vítězství nad dalším z mnoha vyzývatelů všiml, že na chodníku leží nepovšimnuto něco, co má zřejmě svou hodnotu, a co by se tudíž dalo i zpeněžit. Tak se pro to sehnul, potěžkal to, usmál se, zdvihl to nad hlavu a zvolal: „Jmenuji se Wilhelm Steinitz a jsem od této chvíle Mistr světa v šachu.“ Specifikoval tak vlastnický titul, svůj osobní majetek, který může darovat, prodat, rozvíjet a pěstovat nebo zahodit či zničit. A jeho výhradní vlastnictví bylo všeobecně uznáno.

No to snad ne!? Prodat? Vlastnit? Co to jsou za nadávky? Inu tenkrát, v hlubokém devatenáctém století tyto výrazy nebyly pohoršující, lidé si neuplivovali na chodník při rozjímání nad atributy vlastnictví, věci běžely zcela přirozeně a ti, kteří smýšleli o vlastnictví jinak, si ještě mezi sebou po známosti tykali. Vlastník titulu určoval cenu a okolnosti prodeje. Aby se udržela majetková hodnota titulu, bylo vhodné jej propagovat za pomoci zápasů. Do utkání vložil vyzývatel peníze, obhájce titul a hrálo se. Vlastníkem hrdého označení se stalo několik kvalitních osobností. Zaplatili za něj penězi a vítězstvím v zápase. Stáli, jako opravdoví majitelé, na vlastních nohou a nebyli nuceni příslužovat politickým a mocenským zájmům. Nebyli loutkami v rukou jiných. Tím, že bránili svůj vlastní majetek, nutně obohacovali i druhé, neboť všechny akty se děly výhradně na bázi vzájemné dobrovolnosti. Byl to stav anarchistické idyly. Neexistoval žádný celosvětový hlídač titulu, nikdo jej nepotřeboval, ani po něm nevolal. Nakonec se ale jeden, jak tomu často bývá, přihlásil sám. Našel se policajt, někdo, kdo ukončil anarchii, zavedl „řád“, „spravedlnost“ a kontrolu na demokratických principech a celosvětové organizovanosti. To byl konec idylických dob.

Po druhé světové válce totiž Josifa Visarionoviče a jeho milé kamarády z Ljubljanky napadlo, že by bylo výhodné v rámci boje o celosvětové rozšíření revoluce propagovat ideál nového sovětského člověka zoceleného fyzikulturou a leninskou ideologií. Je potřeba ukázat sovětskou zemi a její lid v těch nejlepších barvách. A kdo jiný než komunista by měl být označen za přeborníka světa v nejpoblárnějším intelektuálním sportu? Věci hned dostaly nový dynamický ráz. Stávající mistr světa, ruský emigrant a osamělý světoběžník Alexandr Aljechin pohotově zemřel v roce 1946 za nevyjasněných okolností. O tělo se nikdo nepřihlásil, a tak bylo pohřbeno do společného hrobu. Dlouho se šířily zvěsti, že se mistr udusil soustem nerozkousaného masa, když stoloval na šachovnici ve svém hotelovém pokoji. Toto směšné podezření bylo ale smeteno oficiální pitevní zprávou, ve které byl jako příčina úmrtí uveden infarkt myokardu. Pod zprávou podepsaný španělský patolog sice později po letech prohlašoval, že skutečnou příčinou bylo střelné zranění a že nepravdivě vyplnil pitevní protokol, ale to už

se ztratilo ve svistu dějin. Svolaný kongres nejdříve uprázdněný titul spravedlivě vrátil předcházejícímu majiteli, jímž byl Holanďan Max Euwe, ale po protestu sovětské delegace bylo toto rozhodnutí zrušeno, a tím skončila éra soukromého vlastnictví titulu. Od té doby disponovala titulem celosvětová mezinárodní šachová organizace FIDE, v níž získali rozhodující slovo sověti. FIDE započala praxi propůjčování titulu za stanovených podmínek. Tedy titul se již nepřeváděl z majitele na majitele, ale zůstával v moci mezinárodního svazu, a šampioni byli pouze dekorováni. Podmínky pro něj byly nastaveny tak, že jen sovětští velmistři měli reálnou možnost zisku trofeje. Např. nástupcem Aljechina se stal Michail Botvinnik, a to na základě svého vítězství v turnaji pěti hráčů, z nichž tři byli sovětští borci. Pokud se do bojů o titul zapojil západní velmistr, tak musel počítat s tím, že se stane terčem odposlouchávání ruské výzvědné služby, která se bude snažit zjistit, co chystá v zahájení a jak pokročil v analýze přerušené partie. A dále jeho sovětský protivník bude mít na své straně analytický tým desítek velmistřů, kteří mají nařazeno mu pomáhat. Sověti mezi sebou bojovali často jen na oko a vzájemně si připisovali body tak, aby západní hráč měl co nejmenší šanci. Na to, aby se jakýkoli nesovět prokousal takovými podmínkami, by musel být opravdovou hvězdou. Není divu, že Sovětský svaz držel titul 24 let, než takový претендент na západě dozrál.

Byl jím v roce 1972 Bobby Fischer, charismatický mystikou opředený génius, miláček médií, symbolický zachránce civilizace v zuřící studené válce, světa po karibské krizi a s tisíci mrtvých denně v Indočíně. Proti němu stál voják na stáži socialismu s propagandisticky výborně využitelným jménem Boris Spasský. Spasská věž je totiž, jakožto nejvyšší nejkrásnější a nejnámější dominanta Kremlu, rudým symbolem sovětské státnosti, stafáží všech přehlídek a projevů za zvuků internacionály, bitých jejími zvony. Místo jaderného střetu velmocí, symbolický boj na 64 polích. Američané se vraceli z Vietnamu v plechových rakvích a Bobby oplátkou halasně prohlašoval, že on porazí v zápase jakéhokoli Rusa, byť by mu dal náskok dvou bodů. A vskutku. Když byl zápas zahájen, tak geniální Američan dětinsky nastavil figurku v první hře a ke druhé partii se vůbec nedostavil. Představte si to! Je to podobné, jako kdyby po okupaci v roce 68 nastoupili Češi ve finále mistrovství světa proti Rusům, a před zápasem by prohlašovali, že si vstřelí na začátku dva vlastní góly, a pak stejně nenáviděného soupeře porazí, a pomstí tak hanu alespoň na sportovním poli, když už tak nemohou učinit na poli bitevním. Fischer začal zápas za stavu 0:2 a dosáhl hladkého vítězství. Americký tisk toho využil podobně propagandistickým způsobem, jako bylo zužitkováno i prvenství v závodech o přistání na měsíci. Když Fischera, který dnes žije

v azylu na Islandu, Američané později dostali z politických důvodů do vězení, neboť Fischer porušil embargo a sehrál šachové partie v Miloševičově Jugoslávii, tak si Bobby trpce stěžoval: „Co já všechno udělal pro Ameriku. A jednou rukou!“

Fischer sice zvítězil nad Spasským, ale nepokoušel se získat titul do svého osobního vlastnictví. Jeho udělování zůstalo v jurisdikci světové organizace, a na jeho politickém využívání se nic nezměnilo. Titul opět získal do své moci Sovětský svaz. Ze svých dvou špičkových hráčů si vybrali toho kádrově spolehlivějšího opravdovějšího soudruha a vše se zdálo být ve starých kolejích. K překvapení světa a zděšení sovětských kádrováků však onen druhý hráč emigroval, a stál nyní jako vyzývatel na opačné straně barikády. Bylo zapotřebí tento nekalý ideologický útok odrazit, aby snad obyvatelstvo východního bloku nedošlo k názoru, že ten, kdo má pod čepicí, utíká pryč ze socialistického ráje. Soustředěné úsilí celé nové generace analyzujících sovětských velmistřů v podpůrném týmu a předávání instrukcí, kterou figurkou táhnout, pomocí barvy a příchutě rychlou frekvencí přinášných jogurtů (jak si stěžoval do světových médií neprokádrovaný přeběhlík), přineslo své ovoce. Všem, co žili v půlce světa za ostatným drátem, bylo signalizováno, že nikoli chytřejší, ale naopak ti hloupější a bláhovější emigrují. S výjimkou krátkého fischerovského intermezza tak Sovětský svaz po celou dobu své velmocenské existence, tedy od druhé velké války až po kolaps impéria, využíval majetkového titulu, který byl prvotně přivlastněn Steinitzem, k tomu, aby posílil svou velmocenskou pozici.

Pádem svazu došlo *de facto* k úmrtí majitele. Než se otřesená FIDE vzpamatovala, tak bylo úspěšně restaurováno soukromé vlastnictví a titul pevně uchopil muž s původním jménem Harry Vajňštajn, jenž začal svou profesionální dráhu za starého režimu a poněkud devótně se tenkrát nechal přejmenovat na Garry Kasparov. Pro šíření principu soukromého vlastnictví však udělal mnohé. Odstavil FIDE od rozhodování v zápasech o mistra světa a založil asociaci profesionálních hráčů za účelem obrany jejich, a také svých vlastních, finančních zájmů. Bylo sehráno pár komerčních zápasů a titul dokonce jednou změnil vlastníka. Novým a teprve čtrnáctým mistrem světa se stal Vladimír Kramník. Situace se začala obracet poté, co se stačily zformovat mocenské skupiny, které opět vyjádřily svůj zájem propagovat samy sebe pomocí cirku. Z nich nejsilnější se ukázala pozice jednoho z ruských gubernátorů. Podařilo se mu dlouhodobě ovládnout mezinárodní šachovou organizaci a vyvinul velké finanční úsilí pro to, aby byl titul vrácen pod její pravomoc.

Příběh vlastnictví jednoho titulu pokračuje právě v těchto dnech, kdy se spolu v kalmycké stepi utkávají dva borci v zápase mistrovství světa. V dresu mezinárodní organizace a místního gubernátora nastou-

pil Veselin Topalov a v barvách soukromého vlastnictví Vladimír Kramník. Zvítězí-li Topalov, tak titul bude navrácen pod jurisdikci FIDE, pokud vyhraje Kramník, je zde stále šance, že se mu podaří dosáhnout uznání svého soukromého vlastnictví před celým šachovým světem a o titul se bude příště bojovat v řádném komerčním zápase. Tento boj je tuhý, probíhá všemi prostředky. Partie se odehrávají v budově postavené oním gubernátorem, jemuž podléhá veškerý obslužný a bezpečnostní perso-

nál, a rovněž všichni rozhodčí. Utkání trávající mnoho hodin se odehrávají na pódiu před diváky. Za jevištěm zřídil gubernátor každému hráči samostatné a pečlivě kontrované apartmá. Tam se dá odpočívat při čekání na tah soupeře. Pracovníci FIDE pečlivě nafilmovali Vladimíra Kramníka, jak se prochází po svém apartmá sem a tam. Aby se nemusel při přemýšlení v chůzi tak často obracet, dělá otočku až v koupelně. Před celým světem pak Topalov rozhlásil, že kdo chodí tak často na

toaletu, činí tak určitě proto, aby podváděl, a že v míse má Kramník nepochybně schovaný computer, se kterým se radí. Z napětím je možno očekávat, co vše bude ona sanitární keramika skrývat. Poslední episdou šachové historie se tak stala toiletgate.

Pokusil jsem se v tomto příběhu ukázat, že obtíže spojené s poskytováním gladiátorské zábavy jsou neméně poučné než ty, které jsou spojovány s existencí státních sociálních systémů. Neboť nejen chléb, ale i hry. ■

Koho chrání ochrana spotřebitele?

(pokračování ze strany 1)

Argumenty PRO

Pro ochranu spotřebitele existují dva základní důvody, které se v praxi obvykle kombinují. První z nich je ekonomický a je založen na teorii tržních selhání. Trh, říkají zastánci politiky ochrany spotřebitele (POS), nechrání spotřebitele dostatečně, protože výrobci a prodejci k tomu nejsou nuceni. Mají nad spotřebitelem informační převahu a díky své tržní síle ho mohou donutit k nákupu věcí, které by si, kdyby byl dostatečně informován, nekoupil. Druhý argument je založen na státním paternalismu. Stát, hodný otec (či matka, jak chcete), se stará o své občany a aby zabránil tomu, že si svým nerozumem ublíží, pro jistotu jim zakáže jisté druhy chování úplně.

První argument je velmi zajímavý pro ty, kdo se zabývají tzv. ekonomikou informací. Mezi těmito odborníky převládá názor, že informace o výrobcích mají povahu veřejného statku. Jinými slovy: v případě produkce běžných, ryze soukromých statků jejich výrobce může vyloučit některé spotřebitele ze spotřeby tím, že jim jednoduše statek neprodá (princip vylučitelnosti ze spotřeby). Zároveň to, že spotřebitel určitý statek koupí, snižuje dostupné množství pro ostatní spotřebitele (princip rivalitní spotřeby). Splnění těchto dvou principů výrobci zaručuje, že za své prodané výrobky získá jejich plnou hodnotu, na kterou si je spotřebitelé oceňují. V případě informací je ovšem situace jiná - v okamžiku, kdy je „vyprodukována“ informace, že teflonová pánev zn. Veselé smažení obsahuje těžké kovy, které se při pečení uvolňují do jídla, je možné informaci téměř bez nákladů šířit. Jakmile ji „producent“ informace jednou vypustí do světa, může se rozloučit s tím, že si ji od něj někdo další koupí - ti, co informaci již znají, ji mohou (téměř) zadarmo poskytnout ostatním a její „producent“ jim v tom nemůže efektivně zabránit. To, že se tuto informaci dozví další spotřebitel přitom nesnižuje „objem“ informace dostupné

pro ostatní. Jak princip vylučitelnosti ze spotřeby, tak princip rivalitní spotřeby jsou evidentně porušeny. Proto si nemůže „producent“ informace za její poskytnutí účtovat plnou tržní cenu a nemá tak ani žádný ekonomický zájem na tom, aby tyto informace produkoval. A tudíž, vyvozuji obhájcí POS, nastupuje stát, který bude příslušné informace pomocí svých orgánů (např. Ministerstva průmyslu a obchodu, České obchodní inspekce, orgánů ochrany veřejného zdraví) přímo produkovat nebo jejich produkci dotovat z daní (dotacemi soukromým sdružením spotřebitelů). Tak se jako houby po dešti na celém světě vynořila různá ministerstva či jiné úřady, která s potvrzením od ekonomů o smyslnosti a nutnosti své práce stále silněji bojují proti zlým výrobcům. A není to úplně nejlevnější - jen fungování Generálního ředitelství pro zdraví a ochranu spotřebitele, které je hlavním orgánem POS v Evropské unii, přijde evropské spotřebitele-daňové poplatníky na nějakých 700 milionů Kč ročně. Tato suma ovšem nezahrnuje výdaje, které do POS vkládají navíc vlády jednotlivých členských zemí a které je téměř nemožné objektivně vyčíslit.

Když ochrana nechrání

Existuje proti tomuto důvodu i nějaký ekonomický protiargument? Odpověď je ano, a není pouze jeden. První argument se může opřít o to, zda POS opravdu plní svůj cíl - zda skutečně a bez výjimky zvyšuje blaho všech spotřebitelů. POS je v praxi obvykle vykonávána prostřednictvím regulace. Stát například reguluje podmínky, za kterých může člověk uzavřít smlouvu o poskytnutí úvěru. V některých případech přímo určuje či ovlivňuje cenu. Stanovuje povinnou minimální dobu trvání záruky zboží. Zakazuje prodávat některé výrobky určitým skupinám obyvatel. Jiné výrobky naopak konzumovat příkazuje (např. bezpečnostní pásy, ochranné pomůcky na pracovišti). Nařizuje výrobcí

poskytnout na obalu výrobku určité informace, o kterých věří, že jsou pro spotřebitele důležité. Pro některé výrobky je před uvedením na trh nutné získat certifikát ze státní zkušebny. U vybraných potravin je nařízeno určité složení, aby mohly být označeny určitým názvem (např. jogurt). Zakazuje či omezuje reklamu na určité výrobky. Organizuje a platí sítě spotřebitelských sdružení, které mají spotřebitelům poskytovat objektivní a aktuální informace. A tak dále - úplný výčet by zabral stránky všech zbývajících vydání Terra Libera minimálně pro letošní rok. Komu však tato opatření prospívají ve skutečnosti? Všem spotřebitelům? Kdyby tomu tak bylo, mohli bychom se pohoršovat maximálně nad vyšší náklady, které „státní ochranný průmysl“ každoročně spolká. Ve skutečnosti však POS přináší výhody jen některým spotřebitelům a často dokonce pouze některým výrobcům. Ukažme si na některých případech - cenové regulace, povinné minimální záruky, omezení prodeje či naopak nařízené spotřeby některých výrobků, povinné certifikace, regulace reklamy, jak POS ve skutečnosti funguje.

Cenová regulace

Zřejmě nejznámějším případem cenové regulace je regulace nájemného. I tu lze chápat jako opatření POS - má chránit spotřebitele-nájemníky v regulovaných bytech před snahou majitelů domů zvyšovat nájemné. Bývá přitom argumentováno, že jde především o sociálně slabé nájemníky - i když byl tento mýtus nescetněkrát vyvrácen (zřejmě nejlépe v analýzách Sociologického ústavu Akademie věd ČR, který dospěl k závěru, že největší skrytou dotaci představuje regulované nájemné právě pro nejbohatší vrstvy populace), přežívá dodnes. Skupinou, která z regulace profituje, jsou obyvatelé bytů s regulovaným nájemným. Skupinou, která na ní ztrácí, jsou na první pohled pouze majitelé domů. Ti však nejsou sami. Regulace škodí i potenciálním nájemní-

kům, kteří by rádi bydleli (např. mladým rodinám, kteří se chtějí odstěhovat z domu svých rodičů), kvůli vysokým cenám bydlení na černém či tzv. „volném trhu“ (které jsou vyšší, než by byly bez regulace, protože kvůli regulaci se na tento trh dostane jen zlomek existujících bytů a nižší nabídka vede pochopitelně k vyšší ceně) si však bydlení dovolit nemohou, či za něj musí platit více, než by platili v situaci bez existence regulovaného sektoru. V delším období na regulaci začínají ztrácet i samotní „regulovaní“ nájemníci – kvalita bydlení se kvůli nedostatku peněz na opravy zhoršuje, což vede k dalšímu tlaku na utužení regulace. Část obytných kapacit je nevyužita – majitelům se jednoduše nevyplatí je pronajmávat, protože by museli investovat do jejich oprav či údržby, na což si při regulovaném nájemném nevydělají. Při dlouhotrvající tuhé regulaci tak lze nalézt snad jen jediného vítěze tohoto opatření – politiky, kteří si na boji proti majitelům domů a pro regulaci postavili svoji politickou kariéru. Uvedené závěry lze zobecnit pro jakoukoli cenovou regulaci, např. léků – cenová regulace (v podobě zavedení maximální možné ceny, tzv. cenového stropu) vede k nedostatečné nabídce, neuspokojení části tržní poptávky, vzniku černého trhu s vyššími cenami a klesající kvalitě regulovaného zboží. Některým důsledkům lze sice dočasně zabránit dalšími regulacemi (povinností majitele domu udržovat určitou kvalitativní úroveň bydlení, zákazem výpovědi apod.), v delším období však negativa cenové regulace spíše posilují.

Minimální záruka

Povinná minimální záruka při prodeji zboží je podobný případ. To, že každý prodaný průmyslový výrobek může být vrácen v případě poruchy do dvou let od jeho prodeje, zvyšuje náklady výrobce. Ten je nucen zvýšit cenu, protože nese náklady na opravy či výměnu svého výrobku. To znepřístupní tento výrobek skupině spotřebitelů, která by před vysokou kvalitou dala přednost nižší ceně. Máte-li tak např. dva mobilní telefony, z nichž je jeden levný, poruchovější a s kratší zárukou, a druhý

dražší, kvalitnější a s delší zárukou, po zavedení povinné minimální záruky je výrobce levnějších telefonů z trhu vytlačen – nemůže konkurovat lepšímu výrobci kvalitnějších telefonů, protože je připraven o svoji hlavní konkurenční výhodu – nižší cenu. Možná, že právě to bylo cílem politiků a úředníků – chtějí se zbavit méně kvalitních výrobců. Pak to ale znamená, že svým autoritativním rozhodnutím jdou proti rozhodnutím tisíců spotřebitelů, kteří svými nákupy drželi tohoto méně kvalitního výrobce při životě a kteří tím dávali najevo, že jim kvalita jeho výrobků postačuje. Tito (obvykle chudší) spotřebitelé jsou úředním rozhodnutím připraveni o možnost volby mezi dražším a levnějším výrobkem a v důsledku POS spolu s méně kvalitními výrobci ztrácejí. Získávají naopak výrobci výrobků kvalitnějších, kteří se zbavili levné konkurence (část chudších spotřebitelů je nucena nakupovat u nich) a dále, nepřekvapivě, i politici a úředníci, kteří „chrání“ spotřebitele.

Omezení prodeje

Omezení či úplný zákaz prodeje určitého výrobku také přináší výhody pouze některým. Zřejmě nejlépe je zdokumentován případ americké prohibice mezi lety 1920 až 1933. Je zajímavé, že v jejím průběhu došlo ke stagnaci či zhoršení všech ukazatelů, které měla zlepšit. Část spotřebitelů i výrobců byla sice prohibicí odražena, spotřeba alkoholu se však po počátečním propadu v posledních letech prohibice vrátila na úroveň před jejím zavedením. Podle odborníků proto, že se všichni naučili prohibiční zákony obcházet. To však nebyl jediný důsledek. Změnila se struktura spotřebovávaného alkoholu – od piva k destilátům, které obsahují vyšší objem alkoholu a pro stejný efekt jich stačí vypít (ale i převážet a skladovat) méně a klesá tak riziko odhalení. Navíc, alkohol se začal vyrábět i z náhražek (technický či jedovatými příměsími znehodnocený alkohol) a dramaticky se zvýšil počet mrtvých po požití nekvalitního alkoholu. Celý alkoholový obchod přešel do rukou organizovaného zločinu, pro který se stal zdrojem příjmů. Nakonec byla prohibice jako ne-

úspěšná zrušena. Možná se díky ní podařilo zachránit některé spotřebitele před alkoholismem, avšak za cenu obrovských nákladů, které z větší části dopadly na ty spotřebitele, kteří se ani přes prohibici alkoholu nevzdali, přičemž další negativní jevy (zvýšená kriminalita, náklady na vynucování prohibice a věznění jejích narušitelů) dopadly i na zbytek společnosti. Jedinou skupinou, která z prohibice jednoduše získala, byl opět státní aparát (vyšší moc, korupce apod.) a dále nelegální struktury, které by bez prohibice alkohol nevyráběly.

Povinná spotřeba

Nařízení spotřeby určitého výrobku také nedopadá na všechny spotřebitele stejně. Situace je podobná uplatnění plošné záruky – někteří lidé by přijali určité riziko a daný výrobek (např. bezpečnostní pásy v autech) by nekupovali. Díky tomu by pro ně byl daný výrobek levnější, ovšem za cenu určitého rizika. Navíc, pro mnohé z nich může představovat vynucené používání daného výrobku určitou míru utrpení – někteří lidé mohou mít odpor k bezpečnostním pásům, protože mají panickou hrůzu z uhoření v autě v případě nehody. Na ty však stát nebere ohled a nutí všechny spotřebitele bezpečnostní pásy užívat. V některých případech (např. povinného očkování proti nakažlivým nemocem) je tato snaha do jisté míry pochopitelná kvůli negativním efektům, které představuje absence spotřeby pro okolí daného člověka (hrozba nakažení danou nemocí). Ani v tomto případě však není nutný státní zásah a plošné vynucení spotřeby. Člověk, který např. nakazí ostatní, by měl být – podobně jako v jiných případech – žalovatelný o náhradu jím způsobené škody. Neočkovaný člověk by pak stál před volbou – nechat se očkovat (a mít např. zdravotní obtíže z důvodu alergické reakce), nebo přijmout riziko žalob? Tím by efektivně fungující soudní systém působil i jako prevence podobného chování. Povinnost certifikovat zboží ve státní zkušebně před jeho uvedením na trh je specifickým příkladem vynucené spotřeby – povinně spotřebovávaným zbožím jsou zde služby příslušného certifikačního úřadu. Shrňme-li to, komu vynucená spotřeba škodí, pak jsou to opět spotřebitelé, kteří dávají přednost určitému riziku výměnou za nižší cenu. Z části škodí i výrobcům, kteří např. nemohou výrobek prodávat, protože nesplňují podmínky udělení státního souhlasu (certifikátu). Z tohoto druhu regulace profitují naopak výrobci zboží, které jsou lidé nuceni spotřebovávat, a to jednak díky vyšším prodejům státem vnucovaného zboží a také díky možnosti vyloučit z trhu konkurenci. Například v případě technických standardů se může (a často se tak děje) jedna či skupina firem podílet na jejich definici a může se jim díky lobbyngu prosadit takovou definici parametrů technického standardu, která předeem vylučuje z trhu konkurenční zboží.

A stejně jako v předchozích případech, díky nové agendě a vyšší moci nad každodenními aktivitami občanů profitují z regulace i zúčastněné složky státní moci.

Regulace reklamy

Posledním příkladem, kterým se budeme zabývat, je regulace reklamy. Může mít podobu zákazu reklamy na určité zboží (alkohol, cigarety, léky apod.), či může obsahovat povinnost sdělovat určité informace (nápis „Kouření škodí zdraví“). Účelem reklamy je poskytnout spotřebiteli určitou informaci a tím ho přimět k nákupu určitého zboží. Reklama představuje důležitý kanál, kterým proudí informace od výrobce ke spotřebiteli. Tím, že tento kanál přerušíme, dostupnost spotřebitelských informací omezíme. Zákaz reklamy pak nahrává těm výrobcům, kteří jsou na trhu již zavedeni, omezuje možnost vstupu na trh pro výrobce nové a tím oslabuje základní předpoklad fungování konkurence. Pomáhá také tomu, aby se výrobci snažili dostat informace ke spotřebiteli jiným, nákladnějším způsobem, občas i na hranici zákona (úplatky lékařům, aby předepisovali pacientům určitý lék – pacient, který kvůli absenci reklamy není informován o tržní nabídce léků, je pak na lékaři zcela závislý). Omezení reklamy má podobné účinky, jejichž síla se liší v závislosti na míře regulace. Například povinnost zobrazovat na reklamě určité sdělení (např. o škodlivosti cigaret) zvyšuje relativní cenu reklamy (kvůli obsazení části plochy či vysílacího času je možné sdělit méně informací) a pro část menších firem se tak reklama stává neúnosně drahou a raději své výrobky inzerovat nebudou.

Jak vidno, POS nemusí být vždy v zájmu všech spotřebitelů, ale spíše prospívá jedné skupině a škodí skupině jiné. Každý, kdo prosazuje opatření „chránící spotřebitele“, je tak v nelehké situaci – musí posoudit, zda je užitek, který toto opatření přinese, „větší“ než napáchané škody. Protože však nelze objektivně srovnávat užitek dvou spotřebitelů, ani dvou skupin spotřebitelů, je konečné rozhodnutí zcela arbitrární a odráží spíše zájmy toho, kdo rozhoduje. Protože politici ze všech opatření POS obvykle profitují (získávají větší moc), je jasné, že budou spíše pro POS.

Život bez ochrany

To však není jediná výhrada, kterou lze proti POS vznést. Druhou je to, že je v mnoha případech POS zcela zbytečná. Trh má totiž poměrně širokou paletu nástrojů, kterou mohou při své „ochraně“ spotřebitelé využívat. Již jsme se dotknuli krajního případu, kdy lze použít institutu odpovědnosti za škody nejen k odškodnění, ale i k prevenci případných škod. Tento nástroj je však, podobně jako všechny ostatní, závislý na fungování soudního systému a ochrany soukromého vlastnictví. Další skupinou běžně užívaných nástrojů jsou

tzv. tržní signály. Ty jsou představovány specifickým druhem informací, které jsou na trhu poskytovány ještě před uzavřením směny, a pomáhají spotřebiteli nevstoupit do smluvního vztahu s osobami se špatnou reputací. Uvedme několik případů.

Značka

Klasickým tržním signálem je značka výrobku. Pomáhá spotřebiteli spojit určitý výrobek se svoji minulou zkušeností s užíváním jiného výrobku stejné značky (ať už v pozitivním nebo negativním smyslu) a je zárukou určité úrovně kvality. Dalšími signály, které zvyšují důvěryhodnost výrobce, je například doba působení na trhu či tržní podíl – není totiž pravděpodobné, že by špatný výrobek získal tolik zákazníků po tak dlouhou dobu. Povahu tržního signálu má i reklama – vidí-li spotřebitel mohutnou reklamní kampaň, může začít výrobku více důvěřovat, protože počítá s tím, že tak nákladná reklama na nekvalitní produkt by se výrobcovi nevyplatila. Kdyby totiž každý ze spotřebitelů nakoupil výrobek jen jednou, výrobce by nezískal zpět prostředky na reklamu vynaložené. Poskytnutí záruky či možnost koupě na zkoušku jsou také mocnými tržními signály. Spotřebitel může výrobek vyzkoušet a v případě nespokojenosti či závady ho vrátit. Protože pro výrobce představuje vrácený výrobek dodatečné náklady, lze předpokládat, že vyšší záruky a možnost koupě na zkoušku budou poskytovat spíše výrobci kvalitnějšího zboží. Už jen skutečnost, že existuje možnost výrobek vrátit, signalizuje spotřebiteli důvěryhodnějšího výrobce či prodejce. Podobných signálů je celá řada a obvykle jsou kombinovány, což zesiluje jejich účinnost. V případě zneužití některého signálu jedním nebo více výrobci klesá jeho důvěryhodnost pro spotřebitele. Určitý údaj tak může být u některého výrobce signálem důvěryhodnosti (např. doba působení na trhu, kterou je možné ověřit z nezávislého zdroje), u jiného může působit právě opačně (není možnost ověření či poskytnutý signál vyvolává spíše nedůvěru).

Certifikace

Samostatnou kapitolou jsou specializované firmy, které se zabývají obchodováním s důvěrou a vstupují mezi spotřebitele a výrobce, např. v podobě různých soukromých certifikačních agentur, dobrovolných profesních asociací apod. Tyto firmy pak mohou zjišťovat pro spotřebitele relevantní informace, zpracovávat je a přehlednou formou mu je předávat. Čím je tento prostředník důvěryhodnější, tím větší důvěru „vrhá“ i na výrobce. V zájmu certifikační agentury je tak vystupovat jako agent spotřebitelů a neztratit jejich důvěru, která je obvykle jejím nejdražším aktivem. V zájmu výrobců je získávat certifikáty či potvrzení důvěryhodnosti od těch agentur, které mají největší důvěru spotřebitelů – to zahrnuje i poskytovat jim jinak důvěrné informace, umožnit jim vstup do

provozovny a její kontrolu apod. V případě, že výrobce právním agenturou nevyhoví, musí počítat s tím, že bude tato informace zveřejněna (např. v podobě chybějícího hodnocení u určitého parametru, např. „čistota kuchyně“ v případě restaurace). Je pak na spotřebiteli, zda bude považovat chybějící hodnocení za tak negativní signál, že se raději rozhodne s daným výrobcem do smluvního vztahu nevstupovat. V praxi dnes fungují podobné „certifikáty“ například v oblasti restaurací a cestovního ruchu (francouzská firma Michelin přiděluje hvězdičky restauracím či turistickým destinacím, cestovní kanceláře jsou druženy v různých asociacích, které se více či méně zaručují za bezproblémovost svých členů) nebo bezpečnosti automobilů (počet hvězdiček v testech sdružení „EURO NCAP“). Způsobů, jakým by byla certifikace financována, je několik: společnost se mohou živit prodejem publikací, účtovat jen některé poskytnuté informace (např. podrobnější analýzy), mohou mít hodnocení produktů jen jako vedlejší činnost (spotřebitelské přílohy v novinách), či mohou (v míře, kterou budou spotřebitelé považovat za únosnou) vyžadovat poplatky od výrobců za poskytnutí certifikátu.

Oproti státům sponzorovaným a samostatným „spotřebitelským organizacím“ či státům organizovaným systémem certifikace (technické zkušebny, certifikát potravin „KLASA“ apod.) se soukromé certifikační agentury pohybují na trhu. Ten je nutí reagovat na skutečné potřeby svých zákazníků (spotřebitelů), hledat způsoby hodnocení, které jsou pro ně nejvíce relevantní a srozumitelné, testovat pomocí nejmodernějších přístrojů a podobně. Žádná agentura nemá zaručeno, že přežije. Stačí

jeden závažný omyl či oslabení důvěry např. v podobě spolčení certifikátora s konkrétním výrobcem, a její pověst a tím i podnikání budou ztraceny. V případě státních certifikačních agentur to neplatí. Mezi nimi a spotřebitelem je složitý převodový mechanismus politiky, který cestou notně deformuje a omezuje tržní tlaky a nahrazuje je tlaky politickými. Státní certifikátor je v první řadě odpovědný politikům a až po nich spotřebitelům. Totéž platí pro státem placená spotřebitelská sdružení. Není pochyb o tom, že jejich zaměstnanci jsou často opravdu oddáni snaze chránit spotřebitele. Jejich neštěstím však je nedostatek tržních impulsů. To, že nemají přímou vazbu na své zákazníky-spotřebitele tím, že by byli závislí na jejich přízní, jim úkol spíše komplikuje a nemotivuje je k podávání nejlepšího výkonu. Tyto organizace se pak spíše soustředí na získávání státních grantů a vyplňování výkazů o činnosti pro příslušná ministerstva než na službu spotřebitelům.

Vládní nekalá konkurence

S tím souvisí i třetí a poslední výhrada vůči POS. Tržní mechanismu a POS jsou totiž propojené nádoby. Tím, že se jak stát, tak soukromí podnikatelé na trhu s důvěrou pohybují ve stejné oblasti, představují pro sebe konkurenci. A konkurovat státu nemůže žádná soukromá společnost. Státní orgány, narozdíl od soukromých subjektů, totiž mají výhradní přístup ke státní moci. Mohou tak ostatní nutit, aby se chovali podle jejich představ. To, že politici a státní aparát sledují stejný cíl – „ochranu spotřebitele“, je vede k potlačování existujících soukromých alternativ. Cílem může být získat toto pole do své působnosti a uplatňovat politický vliv v oblastech, které by jinak náležely trhu (např. u regulace nájemného, reklamy apod.). V některých případech mohou politici postoupit svůj vliv určité zájmové skupině poskytnutím monopolu. Například lékaři jsou nuceni sdružovat se v České lékařské

komoře, která může jedním razítkem zrušit jejich prosperující lékařskou praxi. I když je oficiálním důvodem „ochrana pacienta“, ve skutečnosti se předáci ČLK soustředí spíše na zákulisní boje a nabíhání politikům. Z ČLK se tak stala pro mnohé z nich dobrá živnost. Soukromá a dobrovolná sdružení lékařů, ochotných dodržovat určité lékařské standardy a deklarujících toto své rozhodnutí členstvím v daném sdružení, by však „ochranou“ roli plnila nepochybně lépe než ČLK. Kromě monopolizace (úplného vyloučení soukromých subjektů) v některých oblastech ochrany spotřebitele existuje i další možnost, jak ztížit soukromým organizacím život. Tím je možnost neomezeného dotování paralelních státních programů „ochrany spotřebitele“ daňovými penězi. Žádná soukromá organizace nedisponuje takovými prostředky, aby se mohla postavit zdaňovací pravomoci státu. V nerovném boji pak obvykle soukromé osoby vyklízejí trh. Jejich absence je pak dalším argumentem, který státní moc používá k dokazování své potřeby.

Na začátku jsme zmiňovali dva důvody existence POS, zatím jsme se však zabývali pouze jedním – údajnou informační asymetrií. Viděli jsme, že na neomezovaném, svobodném trhu je část této asymetrie odstraňována fungováním tržních signálů. Zbývající nedostatek informací by byl překonán jejich soukromými zprostředkovateli a jejich konkurencí – v okamžiku, kdy by existovala nějaká oblast, která by nebyla informačně pokryta, soukromé společnosti by zajistily přísun dodatečných informací. O tom jaká úroveň informovanosti je nutná, by rozhodovali sami spotřebitelé. Trh by tak generoval pro různé spotřebitele různé úrovně „ochrany“.

Paternalistický ráj

To však nebere v úvahu druhý argument. I kdyby zastánci POS připustili, že tržní subjekty zajistí poskytování dostatečného množství informací, vždy se najde

Předplatné TL

*Jak se stát každý měsíc součástí
TERRA LIBERA?
Předplatte si zaslání časopisu
TERRA LIBERA.*

Roční předplatné časopisu, zasílaného v papírové podobě kamkoliv v rámci ČR, získá ten, kdo přispěje Liberálnímu institutu alespoň 150,- Kč nebo 0,25 g zlata. Předplatné v elektronické podobě lze získat za polovinu těchto částek.

Korunový účet: 111 333 0/2400
e-Gold účet: 131844

Více o e-Gold na www.libinst.cz

On-line archív
TERRA LIBERA
z let 2000 - 2005
dostupný na stránkách

www.libinst.cz

TERRA LIBERA

je vydávána společností TERRA LIBERA.

Kontaktní adresa:

TL, c/o Liberální institut,
Spálená 51, 110 00 Praha 1
E-mail: TL@libinst.cz

Její vydávání není povoleno ani schváleno
žádnou státní institucí.

někdo, kdo bude tvrdit, že lidé nebudou schopni s těmito informacemi zacházet. Proto je údajně nutné, aby politici a úředníci převzali jeho rozhodování a rozhodnutí sami v jeho prospěch. Tento argument paternalistů předpokládá, že průměrně duševně vyspělý člověk není schopen učinit elementární spotřební volby, avšak může se rozhodovat na „trhu“ politickém. Není schopen určit, který jogurt si koupí ke snídani, ale je schopen vybrat politika, který mu bude v jeho zájmu vládnout. Je zjevné, že tento argument je vnitřně rozporný: Není-li člověk schopen rozhodnout se na trhu, nemůže být schopen rozhodnout se ani v politice. Pozice paternalistů by byla obhajitelná pouze tehdy, popřeli-li by demokratické principy a začali obhajovat různé verze diktatury. Neboť právě tam paternalismus vede – nejsou-li lidé schopni svobodně rozhodovat o svém osudu, je jediným řešením existence vůdce. ■

Pavel Chalupníček je vedoucí Centra sociálních studií Liberálního institutu.